



Ewout Klei, **'Klein maar krachtig, dat maakt ons uniek'. Een geschiedenis van het Gereformeerd Politiek Verbond, 1948-2003** (Dissertatie Theologische Universiteit Kampen; Amsterdam: Bert Bakker, 2011, 455 p., ISBN 978 90 351 3609 0).

De dissertatie van de Groningse historicus Ewout Klei is een dik boek – ruim 450 bladzijden – over een kleine partij. De omvang zou echter geen lezers mogen afschrikken: het is een fraai uitgevoerd en zeer leesbare geschiedenis van een buitengewone maar ook erg Nederlandse politieke partij. Geen enkele partij was zo confessioneel, zo nauw met een kerk verbonden, als het GPV. Ze was uniek in Nederland, maar vooral ook daarbuiten – mogelijk met uitzondering van Japan, waar de Komeito nauwe relaties onderhield met de boeddhistische Soka Gakkai beweging. Klei noemt dat bijzondere karakter van het GPV terecht een goede reden om zijn promotieonderzoek aan deze kleine partij te wijden. Het onderzoek vond op een geschikt tijdstip plaats, enkele jaren na de opheffing van de partij. Zoals Hegel ooit opgemerkt schijnt te hebben: de uil van Minerva slaat haar vleugels uit in de avondschemer, dus niet overdag maar evenmin pas in het holst van de nacht.

Klei wilde geen traditionele partijgeschiedenis schrijven maar in het voetspoor van zijn promotoren (Henk te Velde in Leiden en Gerrit Voerman in Groningen) vooral een geschiedenis van de partijcultuur, het 'wij-gevoel' en de mentaliteit van de GPV-ers. Gelukkig beperkte hij zich niet hiertoe, maar besteedde ook aandacht aan andere aspecten, met name de politieke invloed van de partij en de ruimte die zij als minderheid in het Nederlandse bestel kreeg van de meerderheid om haar afwijkende geluid te laten horen (14).

De partijcultuur heeft zich in vier fasen ontwikkeld, stelt Klei vast aan het eind van zijn studie. Deze fasen vallen niet helemaal samen met de periodes die de indeling van zijn boek bepalen – waarom is me niet helemaal duidelijk.

In de eerste fase, die vrij precies van 1948 tot 1963 gedateerd wordt, leek het GPV eigenlijk meer 'een mannenvereniging van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) dan een politieke partij' (307). De partij diende vooral om de strijd tegen de synodale Gereformeerde Kerken in Nederland in de politiek voort te zetten. Het GPV kende nog geen politiek program en geen politieke leider, maar wel een groeiend 'wij-gevoel'. Hoewel persoonlijke conflicten zoals de kwestie-Holwerda en het meningsverschil over toelating van niet-vrijgemaakte leden op het scherp van de snede werden uitgevochten

en vaak tot vertrek van enige deelnemers leidde, wist het verbond alle interne troebelen te overleven.

De tweede fase begon met de entree in de Tweede Kamer in 1963 en eindigde volgens Klei begin jaren zeventig. Vooral door toedoen van A.J. Verbrugh, partijsecretaris en later Tweede-Kamerlid, stelde de partij een politiek program vast. De 'met theocratische, autoritaire, nationalistische en militaristische ideeën doortrokken visie van Verbrugh' was volgens Klei weliswaar 'van alle werkelijkheidszin gespeend' (111), maar inspireerde blijkbaar toch de gestaag groeiende partij. Het GPV trachtte door middel van Nationale Appèls een tegenbeweging tegen de culturele revolutie van de jaren zestig op te bouwen. Vooral Verbrugh wilde daartoe samenwerken met niet-vrijgemaakten, maar was wellicht zijn tijd te ver vooruit. Zelfs de samenwerking met het Nationaal Evangelisch Verband, opgezet als steunorganisatie voor het GPV door enkele niet-vrijgemaakte protestanten, strandde in 1972. Een belangrijk deel van het GPV wees elke samenwerking met leden van andere kerken af. De opbouw van een eigen vrijgemaakte zuil, compleet met Gereformeerde Zangkoren en een Gereformeerde Reisvereniging, genoot voorrang.

In de derde fase, die tot het begin van de jaren negentig duurde, nam de weerstand tegen samenwerking geleidelijk af, al bleef die beperkt tot ineen-schuiving van kandidatenlijsten bij gemeenteraadsverkiezingen en Statenverkiezingen. Dankzij de vrijgemaakte afkeer van hiërarchie waren de kiesverenigingen (bij andere partijen zou men ze plaatselijke afdelingen noemen) autonoom in hun keuze voor samenwerking of isolement. Een nieuwe generatie, in de Tweede Kamer vertegenwoordigd door Gerrit Schutte, stond meer open voor samenwerking met andersdenkenden – zelfs incidenteel met sociaal-democraten. In sociaal-economisch opzicht schoof het GPV van rechts naar (gematigd) links – Klei merkt dat op (211-212) zonder echter een duidelijke verklaring te bieden.

In de vierde fase, vanaf begin jaren negentig tot 2000, komt langzaam en voorzichtig de fusie met de RPF op gang. De vrijgemaakte zuil, die pas in de jaren tachtig een hoogtepunt bereikte terwijl de katholieke en synodaal-gereformeerde zuilen al snel afbrokkelden, ging nu op in een minder gesloten evangelisch-reformatorische zuil rond de EO. De oprukkende secularisatie, waarvan de paarse coalitie een uitdrukking vormde, bracht de orthodoxe protestanten uit verschillende kerkgenootschappen dicht bij elkaar. De fusie werd gestimuleerd door ontwikkelingen in de Vrijgemaakt-Gereformeerde Kerk.

Klei weet deze ontwikkeling van een apolitieke en gesloten kerkelijke getuigenispartij naar een meer open en politieke beginselpartij helder en vaak beeldend te beschrijven. Naast verandering ziet hij ook continuïteit, bijvoorbeeld in de discussiecultuur en in de constructieve parlementaire oppositiestijl die de ChristenUnie van het GPV lijkt te hebben geërfd.

Iets minder overtuigend vind ik de manier waarop hij de relevantie van het GPV in kaart tracht te brengen. Aan de ene kant beschrijft hij een aantal situaties waarin het GPV politieke invloed uit wist te oefenen, zoals bij de discussie over kiesstelselwijziging, het

gedogen van het kabinet Van Agt-Wiegel en bij de plaatsing van kruisraketten. Zowel Jongeling als Schutte zouden als 'geweten' in de Tweede Kamer invloed uitoefenen (119, 129, 209, 239, 323). Op een aantal terreinen kon de partij het CDA onder druk zetten en dus 'blackmail potential' ontwikkelen, bijvoorbeeld bij de behandeling van de Algemene Wet Gelijke Behandeling in 1983 (219-223). Aan de andere kant benadrukt Klei de geringe invloed van de partij: 'Jongeling had nauwelijks werkelijke politieke invloed' (129); het ging hem niet om succes of relevantie maar om 'het bijbelse getuigenis' (194). Schutte mocht dan als staatsrechtelijk geweten persoonlijk veel gezag genieten, hij kon daarmee weinig of niets van zijn eigen programma realiseren. De conclusie blijft wat tweeslachtig. Gezien de vaagheid van het begrip 'relevantie' (ook) in de politicologische literatuur lijkt dat begrijpelijk, maar Klei overdrijft in mijn ogen wel wanneer hij vaststelt '[O]m de invloed van het GPV als kleine partij goed te meten is het relevantieperspectief vruchtbaar gebleken' (317). Als hij echt de relevantie of invloed van de partij had willen meten, had hij moeten tellen hoeveel moties en amendementen zij met succes in de Tweede Kamer wist in te dienen. Voor een voorbeeld van deze aanpak zie S. Otjes, 'Anticipatie en reactie. Hoe en wanneer bestaande partijen voorstellen overnemen van nieuwe partijen', *Res Publica* 52:4 (2010) 429-452.

De derde vraag die Klei zich gesteld heeft, hangt samen met de tweede. Hoeveel ruimte een kleine partij krijgt van de meerderheid om haar stem te laten horen, is natuurlijk ook een indicatie voor haar invloed en relevantie. Werd het GPV aanvankelijk genegeerd en bestreden, in de jaren negentig lijkt de partij meer ruimte te krijgen. Ook dat is erg betrekkelijk. Het politieke klimaat werd dan wel minder ideologisch en minder anti-religieus, zoals hij vaststelt, het werd bepaald niet pro-religieus maar eerder (zou ik zeggen) areligieus. Stuitten bijbelse voorbeelden en verwijzingen naar een christelijke ethiek eerder nog op tegenwerpingen, nu verdampten ze in onverschilligheid.

Deze kritische kanttekeningen doen weinig afbreuk aan de waarde van Klei's proefschrift. Het biedt een inkijkje in een buitengewone maar ook bijzonder Nederlandse politieke partij, en daarmee ook in de politieke cultuur van ons land. Het boek kan dan ook van harte worden aanbevolen, niet alleen aan specialisten in politieke geschiedenis en politicologie, maar ook aan een breder publiek van lezers met belangstelling voor Nederlandse politiek.

Paul Lucardie, Rijksuniversiteit Groningen